

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Миколаївський національний аграрний університет

Шарата Н.Г.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Миколаїв

2014

Затверджено на засіданні кафедри українознавства обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету **від 07.01.2014 р., протокол № 7.**

Тема 1: ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

1. Поняття педагогічної майстерності

2. Елементи педагогічної майстерності

Для розуміння шляхів професійного самовдосконалення, доцільно сформулювати визначення цієї педагогічної категорії.

Педагогічна майстерність — це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі.

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності викладача, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. У цьому визначенні слід наголосити на таких особливостях:

педагогічна майстерність у структурі особистості — це система, здатна до самоорганізації;

підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізовується);

3) педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення;

4) техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал викладача, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Отже, щоб викладач діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мету, він повинен мати певне внутрішнє опертя, певні властивості, риси, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток педагога, а через нього — і розвиток студента.

2. Елементи педагогічної майстерності

Гуманістична спрямованість – найголовніша характеристика майстерності. Спрямованість особистості становлять ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації. Гуманістична спрямованість — спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків. Це вияв професійної ідеології викладача, його ціннісного ставлення до педагогічної дійсності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Слід урахувувати той факт, що діяльність вихователя зіткана з педагогічних драм, якщо драмою вважати, зіткнення думок, боротьбу за утвердження позиції.

Отже, педагогічна спрямованість особистості кожного викладача багатоаспектна. Її становлять ціннісні орієнтації:

на себе – самоутвердження (щоб вбачали в мені кваліфікованого, вимогливого, справжнього викладача);

на засоби педагогічного впливу (коли найважливіше для викладача - програма, заходи, способи їх пред'явлення);

на мету педагогічної діяльності.

Для педагога провідною є орієнтація на головну мету за гармонійної узгодженості всіх інших: гуманізації діяльності, гідного самоутвердження, доцільності засобів, врахування потреб вихованців. Лише за умови почуття відповідальності перед майбутнім, усвідомлення мети і великої любові до молоді починає формуватися професійна майстерність викладача.

Гуманістична спрямованість є виявом здатності бачити великі завдання у малих справах. Вона дає змогу оцінювати свою діяльність з погляду не лише безпосередніх, а й опосередкованих результатів, тобто тих позитивних індивідуальних змін у життєдіяльності і структурі особистості своїх вихованців, частковим організатором яких ти є сам як особа, відповідальна за якість організації виховного процесу.

Підвалиною педагогічної майстерності є професійна компетентність. Знання викладача звернені, з одного боку, до дисципліни, яку він викладає, а

з іншого — до студентів, психологію яких мусить добре знати. Готуючись до заняття, викладач обмірковує його зміст, методику, враховує особливості сприймання студентів, власні можливості. Отже, зміст професійної компетентності — це знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології. Важливою особливістю професійних педагогічних знань є їх комплексність, що потребує від викладача вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, що зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Розв'язання кожної педагогічної задачі актуалізує всю систему педагогічних знань викладача, які виявляються як єдине ціле.

Знання педагога — не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам.

Для того щоб викликати у студентів певне ставлення до предмета, обговорюваного на занятті, викладач висловлює своє розуміння проблеми, свої міркування. Звучить: «Я гадаю...»; «Мені здається...» А буває й так:

Майстерність педагога - натхненності знання, яке не переноситься з книжок в аудиторію, а подається як власний погляд на світ. На ґрунті професійних знань формується педагогічна свідомість — принципи і правила, які є засадовими щодо дій і вчинків учителя. Ці принципи і правила кожний педагог виробляє на підставі власного досвіду, але осмислити, усвідомити їх можна лише за допомогою наукових знань, що потребують систематичного поповнення. Слід зауважити, що складність навчання педагога, набуття професійної компетентності полягає і в тому, що професійне знання має формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному. Це потребує розвиненого професійного мислення, здатності добирати, аналізувати й синтезувати здобуті знання у досягненні педагогічної мети, уявляти технологію їх застосування.

Проте швидкість набуття майстерності не регламентується лише накопиченням професійних знань. Справді, студентів, який добре вчиться в педагогічному навчальному закладі, не завжди легко на педагогічній практиці в школі. Є індивідуальні передумови успішної діяльності, стимулятори професійного зростання — здібності.

Отже, третім елементом у структурі педагогічної майстерності є здібності до педагогічної діяльності. Вони залежать від особливостей перебігу психічних процесів, що сприяють успішній педагогічній діяльності. Аналіз педагогічних здібностей здійснено у багатьох фундаментальних дослідженнях¹.

Генеральна здібність, що об'єднує всі провідні, на нашу думку, найточніше визначена Н. Кузьміною. Це чутливість до людини, яка зростає, до особистості, яка формується. Спираючись на дослідження, можна виокремити такі шість провідних здібностей до педагогічної діяльності:

1) комунікативність — професійна здатність педагога, що характеризується потребою у спілкуванні, готовністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовника й мати задоволення від спілкування;

перцептивні здібності — професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати й розуміти іншу людину);

динамізм особистості — здатність активно впливати на іншу особистість;

емоційна стабільність — здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації, незалежно від сили зовнішніх чинників, що провокують емоційний зрив;

оптимістичне прогнозування — передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній і перетворення всієї структури особистості через вплив на позитивні якості;

креативність — здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Здібності до педагогічної діяльності можна оцінити залежно від того, як швидко йде професійне навчання.

Ще один елемент педагогічної майстерності — педагогічна техніка як форма організації поведінки викладача. Знання, спрямованість і здібність без умінь, без володіння способами дій не є гарантією високих результатів. Педагогічна техніка — це вміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, це прийоми володіння собою (своім організмом, настроєм, мовленням, увагою й увагою) і прийоми впливу на інших (вербальними й невербальними засобами).

Елементи педагогічної майстерності дають змогу з'ясувати системність цього явища в педагогічній діяльності. Високий рівень майстерності надає нової якості всій роботі педагога: формується професійна позиція, що акумулює в собі вищі рівні спрямованості, знання і готовність до дії; розвинуті знання стають інструментом для самоаналізу і виявлення резервів саморуху; високий рівень здібностей стимулює саморозкриття особистості, а вдосконалення педагогічної техніки — пошук результату, адекватного задумові.

Критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків зі студентами), оптимальність у виборі засобів, творчість (за змістом діяльності).

В оволодінні майстерністю можна виокремити кілька рівнів.

Елементарний рівень. У викладача наявні лише окремі якості професійної діяльності. Найчастіше — це володіння знаннями для виконання педагогічної дії, володіння предметом викладання. Проте через брак спрямованості на розвиток студента, техніки організації діалогу продуктивність його навчально-виховної діяльності є невисокою.

Базовий рівень. Викладач володіє основами педагогічної майстерності: педагогічні дії гуманістично зорієнтовані, стосунки зі студентами і колегами розвиваються на позитивній основі, добре засвоєно предмет викладання, методично впевнено і самостійно організовано навчально-виховний процес на занятті. Цього рівня, як правило, досягають наприкінці навчання у вищому навчальному закладі.

Досконалий рівень. Характеризується чіткою спрямованістю дій викладача, їх високою якістю, діалогічною взаємодією у спілкуванні. Педагог самостійно планує й організовує свою діяльність на тривалий, проміжок часу, маючи головним завданням розвиток особистості студента.

Творчий рівень. Характеризується ініціативністю і творчим підходом до організації професійної діяльності. Викладач самостійно конструює оригінальні педагогічно доцільні прийоми взаємодії. Діяльність будує, спираючись на рефлексивний аналіз. Сформовано індивідуальний стиль професійної діяльності.

Завдання вищого педагогічного навчального закладу — допомогти студентові опанувати основи майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності: сформуванню гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності, озброїти технікою взаємодії, підготувати до професійного аналізу різноманітних педагогічних ситуацій.

Тема 2: ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЇЇ СТРУКТУРА

1. Поняття педагогічної діяльності

2. Професійно-педагогічна діяльність

Педагогічна діяльність — об'єкт дослідження різних галузей педагогічної науки. Дидактика вивчає загальні закономірності навчання як складової педагогічної діяльності. Методика розробляє ефективні способи викладання конкретних предметів. Теорія виховання визначає принципи й закономірності виховного впливу викладача на студента.

У широкому розумінні педагогічна діяльність розглядається як діяльність, метою якої є виховання підростаючого покоління. Існує кілька підходів до розуміння будови педагогічної діяльності: структурний, функціональний, рефлексивний. Відповідно до *структурного* підходу до головних її складових відносять: мету та мотиви, сукупність педагогічних дій, педагогічні вміння й навички. Розгляньмо зміст кожної складової.

Загальна мета діяльності педагога — формування творчої особистості студента в процесі навчання та виховання. З психологічного погляду мета — це прогнозований людиною результат її діяльності з певним об'єктом (О. Леонтьєв). Результат діяльності демонструє зміни, що відбуваються з об'єктом під час взаємодії людини з ним. Так, результати роботи столяра виявляються в певних перетвореннях заготовки, яку він обробляє. Тому планування цих перетворень (змін) у свідомості столяра (до початку роботи) є метою його професійної діяльності. Прогнозування змін, що відбудуться у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем, є механізмом утворення мети. Спираючись на психологічні уявлення про природу мети у структурі діяльності, *педагогічну мету слід розглядати як зміни, які прогнозує педагог у розвитку особистості студента в процесі навчання та виховання.*

Педагогічні цілі за ступенем узагальненості утворюють певну ієрархічну систему. Так, виокремлюють вихідні або загальні цілі, які визначають спрямованість роботи певної системи освіти (середньої загальноосвітньої школи, професійно-технічної та вищої освіти тощо). Вихідні цілі втілюються в конструктивних педагогічних цілях. Конструктивні цілі зумовлюють рівень

розвитку знань, умінь, навичок студентів на певному віковому етапі їхнього розвитку. Такі цілі, на відміну від загальних, мінливіші й динамічніші. Нижчий рівень в ієрархічній системі педагогічних цілей становлять цілі оперативні, що їх визначає викладач під час реалізації програми навчально-виховної роботи в конкретній педагогічній ситуації з конкретним студентом. Таким чином, цілі професійно-педагогічної діяльності можуть мати як короткочасний, так і тривалий характер.

Мотив педагогічної діяльності — це внутрішній рушій, що спонукає педагога до професійної діяльності. Мотивами можуть бути ідеали, професійні інтереси, переконання, соціальні установки та професійні цінності педагога. Проте в основу формування мотиву покладено насамперед потреби (С. Рубінштейн). Під мотиваційною сферою особистості розуміють стійкі мотиви, що мають певну ієрархію і визначаються у спрямованості особистості. Дослідження мотивації педагога (А. Реан) показало, що вона складається із зовнішніх та внутрішніх мотивів.

Внутрішня мотивація пов'язана із змістом педагогічної діяльності і ґрунтується на потребі у спілкуванні зі студентом. Зовнішня мотивація зумовлена чинниками, які не мають безпосереднього зв'язку з професійною діяльністю, наприклад, мотиви соціального престижу, потреба у владі тощо. Визначено залежність між типом мотивації педагогічної діяльності та задоволеністю професією. Що більше активність педагога вмотивована змістом педагогічної діяльності, то вищою є його задоволеність професією. І навпаки, мотиви, які віддалені від педагогічної діяльності, спричиняють зростання невдоволеності та емоційної напруженості педагога.

Педагогічні дії є складовою операційної сфери педагогічної діяльності. Вони охоплюють різновиди як психомоторних, так і розумових дій. Психомоторні дії виявляються у виразних рухах і загальній моториці тіла педагога. Сформованість цих дій впливає на рівень оволодіння викладачем педагогічною технікою. Розумові дії пов'язані з розв'язанням завдань, що потребують професійної уваги, уваги, мислення, спостережливості педагога.

Рівень виконання педагогічної діяльності пов'язаний із наявністю педагогічних умінь.

О. Щербаков' до основних педагогічних умінь відносив: уміння переносити знання, варіанти рішення, прийоми навчання та виховання в умови нової педагогічної ситуації; вміння знаходити для кожної педагогічної ситуації нове рішення за допомогою комбінації відомих ідей, знань, навичок; уміння створювати нові елементи педагогічних знань, конструювати нові прийоми для вирішення педагогічних ситуацій.

А. Маркова² у межах власної концепції визначає десять груп педагогічних умінь.

Перша група охоплює вміння бачити в педагогічній ситуації проблему і формулювати її у вигляді педагогічної задачі; вміння під час постановки педагогічної задачі орієнтуватися на студента як на активного співучасника навчально-виховного процесу; вміння обирати оптимальне педагогічне рішення в умовах невизначеності; вміння передбачати близькі та віддалені результати рішення.

Другу групу становлять вміння працювати зі змістом навчального матеріалу, визначати міжпредметні зв'язки; вміння виявляти реальні навчальні можливості школярів, передбачати можливі перешкоди у їхньому розвитку; вміння виходити з мотивації самих студентів у плануванні та організації навчально-виховного процесу.

Третя група — уміння професійної самоосвіти та саморозвитку.

Четверта група - уміння оптимальної педагогічної комунікації, володіння прийомами реалізації внутрішніх резервів партнера у спілкуванні.

П'ята група охоплює прийоми, які забезпечують високий рівень спілкування: вміння зрозуміти позицію іншого у спілкуванні, виявити інтерес до його особистості; уміння «читати» його внутрішній стан, володіти засобами невербальної комунікації; домінування демократичного стилю керівництва.

Шоста група - уміння підтримувати стійку професійну позицію педагога, який усвідомлює значущість своєї професії; вміння реалізовувати та розвивати власні педагогічні здібності; вміння керувати, власними емоційними станами.

Сьома група складається зі здатності усвідомлювати перспективу професійного розвитку, визначати особливості свого індивідуального стилю, максимально використовувати свій творчий потенціал.

Восьма група — вміння оцінювати продуктивність педагогічної діяльності; уміння виявляти окремі показники вихованості та ефективності навчання, стимулювати готовність студентів до самоосвіти.

Дев'ята група — оцінка викладачем рівня вихованості студентів; уміння створити умови для стимуляції достатньо розвинутих рис особистості студентів.

Десята група — інтегральні вміння викладача оцінити власну професійну позицію, визначити свої сильні та слабкі сторони.

Педагогічні вміння виступають як **способи педагогічної діяльності**.

На думку Н. Кузьміної, сутність педагогічної діяльності може бути зрозумілою лише в межах системного підходу. Застосовуючи загальну теорію систем, науковець пропонує визначати, крім структурних, ще й *функціональні компоненти педагогічної системи*. Виокремлено п'ять функціональних компонентів у структурі педагогічної діяльності.

Гностичний компонент пов'язаний із сферою знань педагога. Йдеться про знання предмета, який він викладає, знання засобів педагогічної комунікації, психологічних особливостей учнів і особливостей власної особистості та діяльності.

Проектувальний компонент містить близькі та перспективні цілі навчання і виховання, а також стратегії та засоби їх досягнення.

Конструктивний компонент відображає особливості конструювання педагогом власної діяльності та діяльності студентів з урахуванням найближчих (цикл занять) цілей навчання й виховання.

Комунікативний компонент характеризує специфіку взаємодії викладача зі студентом при досягненні дидактичної мети.

Організаційний компонент пов'язаний з умінням організувати діяльність студентів і власну діяльність.

Часто педагогічну діяльність викладача порівнюють із мистецтвом. Творчий характер його діяльності визначається низкою чинників. По-перше, розмаїттям індивідуальних особливостей студентів, які залучені до педагогічної взаємодії, по-друге, нестандартністю педагогічних ситуацій, у межах яких відбувається взаємодія.

Відповідно до головних положень *рефлексивного підходу* особливість педагогічної діяльності полягає також у тому, що вона є діяльністю сумісною, що відбувається за законами спілкування. Викладач і студент учень постають як суб'єкти спілкування, тому пасивність хоча б одного з них призводить до порушення контакту й зрештою до зниження ефективності педагогічної діяльності. З цього погляду навчання й виховання виступає як творче спілкування викладача і студента, результатом якого є формування не тільки знань і вмінь, а й системи ставлення студента до себе, до інших, до світу. Звичайно, під час спілкування зміни відбуваються як в особистості студента, так і в особистості викладача. Зростає педагогічна майстерність викладача та його соціальна зрілість.

На думку Ш. Амонашвілі, Ю. Кулюткіна, А. Маркової, продуктивність педагогічної діяльності залежить від уміння викладача створити систему діалогу в спілкуванні зі студентом. Тому на викладача покладено обов'язки не тільки учасника діалогу, а й організатора, творця його. Загальна стратегія викладача, його надзавдання полягають у тому, щоб сформувати студента як суб'єкта навчальної діяльності й спілкування. За влучним висловом Ш. Амонашвілі, справді гуманістична педагогіка — це така педагогіка, яка дає можливість залучити дітей до процесу творення самих себе. У зв'язку з цим можна зробити висновок: *об'єктом педагогічної діяльності є процес*

керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студента, який є активним суб'єктом цієї діяльності.

Предметом спеціального вивчення є також визначення критеріїв ефективності педагогічної діяльності. Спираючись на закони психічного розвитку, *головним показником продуктивності педагогічної діяльності можна вважати формування у студентів механізму внутрішньої регуляції та самоконтролю, що орієнтований на соціально прийняті норми поведінки.* Саме він забезпечує перехід від зовнішньої регуляції, яку організовує педагог, до внутрішньої, яка виявляється у здатності студента до керування власною діяльністю, собою як суб'єктом пізнання та спілкування.

Важливу роль у досягненні цих результатів відіграє особистість педагога, його фахова підготовка, професійна самосвідомість, професійно значущі властивості та сформованість індивідуального стилю діяльності.

Аналіз психологічної сутності педагогічної діяльності дає можливість сформулювати таке її визначення: ***професійно-педагогічна діяльність*** — це діяльність викладача, змістом якої є керівництво діяльністю студентів у навчально-виховному процесі. ***Головна мета педагогічної діяльності*** — розвиток особистості.

2. Професійно-педагогічна діяльність

Визначені особливості педагогічної діяльності дають підстави розглядати її як своєрідну мету-діяльність, тобто як таку, що надбудовується над діяльністю студента. Йдеться про особливу позицію викладача в системі взаємодії зі студентами. Її суть полягає в тому, щоб організувати й контролювати діяльність студента, який виступає як об'єкт власної навчально-пізнавальної діяльності. Керівництво активністю іншої людини в психологічній науці пов'язують із рефлексивними процесами.

Під рефлексивними процесами розуміють процеси, що супроводжують міжособистісну взаємодію і дають можливість формувати уявлення про мотиви й наміри учасників спілкування, особливості сприймання ними

комунікативної ситуації. Рефлексивні процеси забезпечують формування образу іншої людини та її розуміння.

На думку Ю. Кулюткіна¹, рефлексивні процеси — це процеси відображення однією людиною (викладачем) «внутрішньої картини світу» іншої людини (студента).

Діяльність викладача передбачає не лише відтворення внутрішнього світу студента, а й активне та цілеспрямоване його перетворення відповідно до мети виховання й навчання. Якщо врахувати, що ці перетворення можливі при активності самого студента, то можна зробити висновок, що завдання викладача полягає у створенні умов, які стимулювали б цю активність.

Американський психолог К. Роджерс вважав, що взаємодія з учнями має будуватися з урахуванням таких умов: надання учням права вибору навчальної діяльності при вільній і відкритій організації навчання; спільне прийняття вчителем і учнями рішень, пов'язаних із визначенням обсягу змісту навчальної роботи; організація навчання не як механічного заучування фактів, а як відкриття, яке здійснює учень під час розв'язання реальних життєвих ситуацій.

Таким чином, професійно-педагогічна діяльність має будуватися на підставі такого типу керівництва, при якому викладач:

— вбачає у студентові активного суб'єкта навчання, яке здійснюється в загальній системі колективної роботи групи;

— розвиває здібності студента з самокерування власною діяльністю,"

— організовує процес навчання як розв'язання навчально-пізнавальних проблем на ґрунті творчої взаємодії (діалогу) зі студентами.

У сучасній науці виокремлюють два види функцій педагогічного керівництва діяльністю студентів. Перший — коли викладач конструює предметний зміст цієї діяльності (добирає зміст, методи навчання). Другий — коли викладач в доповнення до предметного змісту навчання ще й прогнозує форми спільної діяльності зі студентами, що забезпечують формування

продуктивних відносин, розвиток певних соціально-психологічних якостей особистості.

В основу реалізації цих функцій керівництва покладено загальну ідею розвитку активності й самостійності студентів у процесі оволодіння знаннями.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. У науці існує три підходи щодо розуміння структури педагогічної діяльності: структурний, функціональний і рефлексивний.

2. У межах структурного підходу аналізуються психологічні складники педагогічної діяльності: мотив, мета, педагогічні дії, педагогічні вміння та навички.

3. Відповідно до функціонального підходу розглядають функції, які реалізує викладач у професійно-педагогічній діяльності. До складу основних функціональних елементів діяльності викладача відносять: організаційний, комунікативний, гностичний, проектувальний, конструктивний.

4. Особливістю рефлексивного підходу є розгляд педагогічної діяльності як діяльності спільної, що відбувається за *законами спілкування*. *Викладач та студент* виступають як суб'єкти спілкування, в якому педагогові належить роль організатора й керівника. Тому педагогічна діяльність — це діяльність викладача, змістом якої є керівництво діяльністю студентів у навчально-виховному процесі, спрямоване на розвиток головних сфер його особистості.

5. Різноманітність індивідуальних особливостей студентів, які залучені до педагогічної взаємодії, та нестандартність педагогічних ситуацій, в межах яких відбувається взаємодія, визначають творчий характер педагогічної діяльності.

Тема 3: ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ

Педагогічна техніка - це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це — володіння комплексом прийомів, які дають викладачеві можливість глибше, яскравіше, талановитіше виявити свою позицію і досягти успіхів у виховній роботі.

Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складників. Перша група пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття; опанування умінням соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою); техніка мовлення (керування диханням, дикцією, гучністю, темпом мовлення). Друга група пов'язана з умінням вплинути на особистість і колектив: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням; техніка навіювання тощо.

Складники першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття педагога, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні. Тому ми, слідом за театральною педагогікою, умовно поділятимемо педагогічну техніку на зовнішню і внутрішню відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка — створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування викладача на майбутню діяльність через вплив на розум, волю й почуття.

Зовнішня техніка — втілення внутрішнього переживання викладача в його тілесній природі: міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Розгляньмо, як викладач може навчитися керувати собою, яка внутрішня і зовнішня техніка допомагає йому в цьому.

ВНУТРІШНЯ ТЕХНІКА ВИКЛАДАЧА

Самопочуття педагога не є особистою справою, бо настрій його відбивається й на студентах, і на колегах, і на батьках школярів. Кожне слово викладача тільки несе інформацію, а й передає ставлення до неї. Оцінка за відповідь — це і вияв того, як сприймає його роботу педагог, що впливає на стосунки у групі, створює певну атмосферу у навчанні. Досягти оптимального внутрішнього стану в педагогічній діяльності важко, бо сама вона емоційно напружена, «це робота серця і нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. Наша праця — це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування». Викладач повинен уміти зберігати працездатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності і збереження свого здоров'я. Для цього важливо працювати над виробленням такого синтезу якостей і властивостей особистості, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність:

педагогічного оптимізму;

умінні володіти собою, відсутності емоційного напруження;

наявності вольових якостей (цілеспрямованості, самовладання, рішучості).

Усі ці якості характеризують психологічну стійкість у професійній діяльності. В основі її — позитивне емоційне ставлення до себе, праці. Саме позитивні емоції активізують і надихають викладача, надають йому впевненості, сповнюють його почуттям радості, позитивно впливають на стосунки з молоді, батьками, колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривогу, страх, підозру. А. Макаренко вважав, що в дитячому колективі має бути «постійна бадьорість, ніяких похмурих облич, ніяких кислих виразів, постійна готовність діяти, райдужний настрій, саме мажорний, веселий, бадьорий настрій».

Цей самий механізм покладено і в основу бібліотерапії, яка дає змогу заспокоїтися, налаштуватися на філософські роздуми чи, навпаки, збудити потребу активно діяти. Читаючи, людина непомітно для себе захоплюється

світом, який створив письменник, стає ніби співучасником подій. Вона і радіє, і думає, і переживає разом із героями твору, забуваючи власні негаразди.

До чинників, що сприяють підтриманню бадьорого стану викладача, належить і увага до естетики одягу, що, на думку А. Макаренка, є елементом педагогічного артистизму, гри, яка забезпечує внутрішню зібраність і духовну мобілізацію.

Отже, першим шляхом до регуляції самопочуття є вплив на емоційну сферу, прагнення дотримуватися мажорного тону, виховуючи в собі доброзичливість і оптимізм; набуття «м'язової радості» у фізичних діях; створення зон захисного збудження (бібліотерапія, музикотерапія тощо), здатність грати.

Вплив на емоційну сферу – процес складний, і не завжди викладач спроможний досягти рівноваги, прагнучи збудити позитивні реакції. Для регуляції самопочуття варто звернутися і до інтелектуальної, і до вольової сфер.

Оскільки з емоційним станом пов'язане і дихання, то шляхом контролю і регуляції його можна домогтися саморегуляції настрою. Ми спостерігаємо, як змінюється дихання людини в різних емоційних станах: рівне дихання уві сні; глибоке у того, хто замислився; прискорене у схвильованого; «роздуті ніздрі» у людини в гніві. *Контроль за диханням*, зниження його темпу, збільшення глибини дасть можливість зменшити хвилювання. Тому викладачі радять подолати непродуктивне збудження на початку заняття за допомогою простого способу: подивитися на клас, тричі глибоко вдихнути і видихнути, привітно посміхнутися, а потім привітатися.

Окрім вказаних способів керування психічним станом через вплив на емоційну та вольову сферу, дуже важливо користуватися і такою комплексною системою саморегуляції, яка «задіює» емоції, волю та свідомість людини, — самонавіюванням. Досягають його за допомогою *аутогенного тренування*, що полягає у виконанні спеціальних вправ,

спрямованих на формування в людини навичок свідомого впливу па різні 4 функції організму — самонавіюванні.

Оскільки навіювання найкраще здійснювати на фоні загального м'язового розслаблення і психічного спокою, аутотренінг зазвичай складається з двох етапів: розслаблення (вхід у стан релаксації) і самонавіювання (вплив на певні установки за допомогою спеціальних формул).

Аутогенне тренування містить кілька прийомів, що використовуються в певній послідовності. Розгляньмо, як досягається розслаблення, релаксація.

Перший крок — вибір зручної пози: заплющити очі і зосередитися на своєму емоційному стані, усвідомивши його («Я схвильована, мені потрібно заспокоїтися»).

Другий крок — зосередження на обличчі, прийняти спокійний, розслаблений вираз і спрямувати думки на щось приємне. Це дасть змогу заспокоїливо вплинути на емоційні центри, а переключення думок на інше — поглибити стан спокою. Таким чином вдасться пригасити гостроту негативних переживань.

Третій крок — посилення стану спокою шляхом уявного самомасажу шкіри обличчя і кистей рук. Внаслідок такого самомасажу чола, носа, щік, губ, підборіддя зменшується збудження, емоційна напруженість спадає. Посилюється цей стан і поелементним масажем кистей рук. Механізм психосоматичної реакції, на якому ґрунтується вправа, пов'язаний із тим, що більша частина нервових клітин рухових зон кори головного мозку регулює активність обличчя і рук. Якщо їх розслабити, активність їх зменшиться, що сприятиме заспокоєнню всього тіла.

Четвертий крок — розслаблення язика і гортані. Це необхідно для того, щоб перервати думки про ситуацію, що травмує, послабити збудження внутрішнього мовлення.

П'ятий крок -- регуляція дихання. Дихати слід так, ніби ви спите.

Треба стежити, щоб розслаблення супроводжувалося відчуттям задоволення, що дасть можливість зсунути маятник коливання емоцій з нуля до відчуття позитивного емоційного переживання.

Професійна діяльність педагога може призвести його до душевних втрат через надмірні психічні навантаження. Їх можна зменшити власними зусиллями. Викладачу потрібно дбати про здоров'я, про свою нервову систему, як дбає співак про свій голос, а піаніст — про руки. Потрібно лише мати установку на самовдосконалення, віру у можливість реалізації свого задуму і бажання діставати задоволення від праці.

Тема 4. КОНТАКТ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДІАЛОЗІ

1. Визначення контакту у педагогічному діалозі

2. Структура педагогічного спілкування

3. Стиль педагогічного спілкування

4. Конфлікт у педагогічній взаємодії

Контакт у спілкуванні – обмін між особистостями, який визначає їхню поведінку . Причому знак характеризується взаємною спрямованістю партнерів (за К. Бюллером).

Контакт у педагогічному діалозі — це особливий стан єднання педагога та студентів, який характеризується взаєморозумінням, співпереживанням.

Ознаками того, що в процесі спілкування у викладача є контакт зі студентами, батьками, є:

- взаємне особистісне сприйняття викладача та учнів, відкритість у стосунках; відвертість у висловлюваннях;
- згода з головними змістовими положеннями взаємодії: сприйняття один одного;

- єдність оцінних суджень;
- наявність емоційного резонансу;
- збереження інтересу до подальшої взаємодії;
- високий рівень контакту очей у бесіді;
- узгодженість поз, міміки та інтонації в діалозі.

Досягнення контакту як психологічної згоди можливе за умови, коли педагог грає доцільну рольову позицію, що приймається партнером у конкретній ситуації. За концепцією Е. Берна, звертаючись до іншої людини, ми зазвичай несвідомо обираємо один із трьох станів: позицію Батька, Дорослого чи Дитини.

<i>Батько</i>	<i>Дорослий</i>	<i>Дитина</i>
вчить, спрямовує, оцінює, засуджує, схильний до нотацій, все знає, все розуміє, не має сумнівів, за все відповідає, від усіх вимагає, схильний до надмірної опіки	тверезо міркує, ретельно зважає, логічно аналізує, вільний від забобонів, догм, стереотипів, не піддається настроям, коректний, стриманий	нестримана, емоційна, протестуюча, творча, нелогічна, вільна від догм, імпульсивна, наївна, залежна

Назви позицій умовні й не пов'язані з віком людини, їх можна охарактеризувати так:

позиція Батька у спілкуванні — система реалізації певних ставлень особистості співрозмовника, в якій демонструються незалежність, впевненість, навіть пасивність, бажання взяти всю відповідальність на себе;

позиція Дорослого у спілкуванні — система реалізації певних ставлень особистості до співрозмовника, в якій демонструються коректність і стриманість, уміння зважати на ситуацію, розуміти інтереси інших і розподіляти відповідальність між усіма;

позиція Дитини у спілкуванні — система реалізації певних ставлень особистості до співрозмовника, в якій демонструються залежність, підпорядкованість, невпевненість, небажання брати відповідальність на себе.

Глибше усвідомити рольову позицію у спілкуванні дає змогу театральна педагогіка. Щоправда, тут використовують поняття «пристосування» (як більш широке) і «прибудова». У педагогічний обіг ці поняття ввів В. Кан-Калик.

Пристосування в педагогічному спілкуванні розглядається як система прийомів (психологічних, мімічних, пантомімічних, мовних, рухових тощо) для організації структури спілкування, адекватної завданню, що вирішується. Використовуються «м'язова мобілізованість», прибудови, зміна тональності мовлення, дистанції, форми взаємодії і т. ін.¹.

Прибудова — мимовільне пристосування людиною свого тіла для впливу на зовнішній об'єкт, щоб підпорядкувати його своїм потребам. Отже, прибудова стає зовнішнім виявом рольової позиції у контакті. Теоретик театру П. Єршов обґрунтовує використання трьох прибудов для впливу на людину: знизу, згори, поруч.

Крім неправильно обраної позиції, педагогові у спілкуванні можуть заважати бар'єри — перешкоди, що зумовлюють опір партнера впливові співрозмовника.

- Бар'єри фізичні (простір, дистанція, час, якими вчитель віддаляє себе від учнів, криває» себе);
- соціальні (постійне підкреслювання своїх переваг);
- гностичні (коли педагог не адаптує своє мовлення до рівня розуміння студентів);
- естетичні (несприйняття співрозмовником естетики зовнішнього вигляду, особливостей міміки);
- емоційні (невідповідність настрою, негативні емоції, що деформують сприймання);

- психологічні (у вигляді негативних установок, що виникли на підставі попереднього досвіду, незбіг інтересів тощо).

Нейтралізувати, усунути ці бар'єри можна. Тут допомагає психологічне налаштування викладача на взаємодію. Фізичний бар'єр пом'якшується відкритістю у спілкуванні; соціальний – прагненням не протиставляти себе, підносити учнів до свого рівня, не нав'язувати, а радити; гностичний — уважним спостереженням за реакцією слухача і перебудовою мовлення; емоційний — прагненням зігріти спілкування сяйвом успіху; і психологічний – перенесенням уваги на інтерес до роботи, пошуком «емоційного» «Я» у спілкуванні, оптимістичним прогнозуванням педагогічної діяльності.

2. СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Для того, щоб навчитися професійного спілкування, треба чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які вміння забезпечують його здійснення, яким чином можна удосконалювати виховний вплив на молодь. За В. Кан-Каликом, є чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії.

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап). Це перший етап, у якому закладаються обриси майбутньої взаємодії: планування й прогнозування змісту, структури, засобів спілкування. Зміст його містить визначення мети взаємодії (чого?), аналіз стану співрозмовника (чому він такий?) та аналіз ситуації (що сталося?). Плануються можливі способи та тональність комунікації, прогнозується сприймання співрозмовником змісту взаємодії. Цільова установка має вирішальне значення. Саме має бути визначальною зосередженість на спільній роботі зі студентами, на розвитку їх. Викладач має передусім думати про те, як залучити молоду людину до взаємодії, зацікавити її, як створити творчу атмосферу, щоб виявилася його індивідуальність. Для цього педагогові потрібна увага, здатність сприймати та адекватно оцінювати людину.

2. Початковий етап спілкування. Його мета — встановлення емоційного і ділового контакту в педагогічній взаємодії. В. Кан-Калик називає цей етап «комунікативна атака»; у цей час здобувається ініціатива, що дає змогу керувати спілкуванням. Важливо оволодіти технікою швидкого включення у взаємодію, прийомами самопрезентації та динамічного впливу. Ініціатива необхідна викладачеві на цьому етапі для того, щоб організовано передати її в наступному періоді спілкування.

3. Керування спілкуванням. Це свідомо і цілеспрямована організація взаємодії з коригуванням процесу спілкування відповідно до визначеної мети. Здійснюється обмін інформацією, оцінками з приводу цієї інформації, взаємооцінювання співрозмовників. Створюється атмосфера доброзичливості, щоб дати студентові вільно виявляти своє «Я», діставати задоволення від спілкування, підтвердження своїм соціально значущим потенціям. Передаючи ініціативу викладачеві, педагог представляє матеріал для аналізу, щоб роздуми, оцінювання фактів студент здійснював сам. Саме тут викладач мусить вміти виявляти інтерес до студента, сприймати інформацію від нього (активно слухати), висловлювати судження з того чи того приводу, транслювати.

4. Аналіз спілкування. Головне завдання цього етапу— зіставлення мети, засобів, результатів взаємодії, а також моделювання подальшого спілкування. Це етап самокоригування.

Викладачу потрібно мати педагогічну пам'ять, в якій започатковується виявлене в словах, емоціях і діях ставлення студентів. Ця інформація допоможе проаналізувати тенденції розвитку ставлення вихованців.

Стосовно кожного етапу педагог має дотримуватися певних правил, які оптимізують взаємодію:

- формування почуття «ми», демонстрація спільності поглядів, що усуває соціальні бар'єри, протиставлення і об'єднує для досягнення спільної мети;
- встановлення особистісного контакту, щоб кожний студент відчував зверненість саме до нього. Це реалізують і мовними засобами (найчастіше

називаємо студента на ім'я, повторюємо вдало висловлене ним міркування), і невербально (візуальний контакт);

- демонстрація власного ставлення, що виявляється в тому, як ми посміхаємося (відкрито, невимушено чи скептично), з якою інтонацією говоримо (дружньо, сухо, тиснучи на учня), як експресивно забарвлені наші рухи (спокійні, стримані чи зневажливі, нервові), яку обрали дистанцію (довіри чи конфронтації);

- показ яскравих цілей спільної діяльності — накреслення спільного «ми» у майбутньому, що демонструє зацікавленість у співрозмовникові, міцність єдності;

- передача педагогом розуміння внутрішнього стану студентів — «зчитування» настрою співрозмовника, що сигналізує про зацікавленість у взаємодії, взаєморозумінні;

- постійний вияв інтересу до студентів. Це означає — слухати студентів; ставити запитання і поважати їхню думку, співпереживати, наголошувати на позитивному, говорити компліменти, тобто робити все, що підтримує студента в його позитивних намірах;

- створювати ситуації успіху, потрібні для сприятливого психологічного клімату взаємодії; постійним підкресленням потенційних можливостей, індивідуальної значущості кожного, зняттям страху перед можливою помилкою, наданням допомоги і вмінням викладача попросити допомоги у студента.

Реалізувати всі ці правила можливо, якщо викладач правильно обере стиль спілкування.

4. Стиль педагогічного спілкування

Залежно від ставлення педагог добирає найзручніші для нього способи організації діяльності студентів: або захоплює власним прикладом, або вміло радиться з приводу справи, або наказує зробити. Стиль керівництва, як і ставлення, є складником загального стилю спілкування викладача.

Стилі керівництва відповідно до стратегії взаємодії.

Авторитарний — стиль диктату, коли підлеглий розглядається тільки як пасивний виконавець і йому фактично відмовлено у праві на самостійність та ініціативу.

Демократичний — стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного; засадою для нього є довіра й орієнтація на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу.

Ліберальний — стиль, що характеризується браком стійкої педагогічної позиції; виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог, формальному розв'язанні проблем.

Якщо ми обираємо авторитарний стиль у взаємодії, то можемо розраховувати на предметний результат, проте психологічний клімат у процесі виконання справи не буде сприятливим: робота йде лише під контролем, немає відповідальності, гальмується становлення колективістських якостей, розвивається тривожність.

Педагог, що вибрав демократичний стиль, спирається на думку колективу, прагне донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі в обговоренні роботи. Основні способи взаємодії: заохочення, порада, інформація, координація, що розвиває в учнів упевненість у собі, ініціативність. У цьому разі ми не можемо зразу розраховувати на високий предметний результат. Проте оскільки формується почуття відповідальності, підвищується творчий тонус, поступово розвивається здатність свідомо, самостійно і творчо працювати.

Ліберальний викладач прагне не втручатися в життя колективу, легко піддаючись часто-густо суперечливим впливам. Форми його роботи зовні нагадують демократичні, але через відсутність власної активності і зацікавленості, нечіткість програми і брак відповідальності у самого керівника робота йде на самоплив, виховний процес некерований результати праці значно нижчі.

Усвідомивши соціально-етичні установки викладача та способи їх виявлення в організації діяльності студентів, визначмо, яку систему усталених способів і прийомів у спілкуванні виявляє педагог, тобто якими є головні стилі його спілкування.

За В. Кан-Каликом, виокремлюють п'ять головних стилів педагогічного спілкування:

1. Спілкування на підставі **захоплення спільною творчою діяльністю**. Засадовим для нього є активно-позитивне ставлення до студентів, закоханість у справу, що передається студентам, співроздуми та співпереживання щодо цікавих і корисних заходів.

2. Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на **дружньому ставленні**. Демонстрація дружнього ставлення — запорука успішної взаємодії. Цей стиль ґрунтується на особистісному позитивному сприйнятті студентами викладача, який виявляє приязнь і повагу до дітей. Це позитивний стиль спілкування, проте в перспективі його розвитку слід магі творчий союз на підставі захоплення справою.

3. Нерідко молоді викладачі, не вміючи встановити дружніх взаємин на фунті самовіддачі, обмежують спілкування формальними стосунками і обирають стиль **спілкування-дистанції**. У цих педагогів може бути в цілому позитивне ставлення до молоді, але організація діяльності ближча до авторитарного стилю, що знижує загальний творчий рівень спільної зі студентами роботи (пасивно-позитивне ставлення плюс авторитарність в організації справи призводять до того, що у групах може бути чудова дисципліна, висока успішність, проте значні прогалини у моральному вихованні). Дистанція між викладачем і студентами повинна бути, однак це не головний критерій стосунків. *Жартома Макаренко навіть визначив її математично: 1 метр, бо менше — «на голову сядуть», а більше — зникне теплота.* Дистанція — показник провідної ролі педагога: що продуктивнішою для дитини є провідна роль викладача, то органічнішим і природнішим для неї є елемент дистанції. Дистанція залежить від рівня

авторитету викладача, визначається студентами, хоча скеровується педагогом.

4. Спілкування-дистанція є певною мірою перехідним етапом до такого негативного стилю, як *спілкування-залякування*. Вдаються до нього ті молоді педагоги, котрі не в змозі організувати спільну діяльність, адже для цього потрібні професійні навички. Ось форми ситуативного вияву спілкування-залякування: «Не чекайте на екзамені п'ятірок. Знайте, що двійок вашій групі, хоч кілька, а буде», «Слухайте уважно, а то зараз викличу...» Така форма спілкування показує, як діяти не слід. Загалом, жорстка регламентація руйнує творчу атмосферу.

Спілкування-залякування поєднує в собі негативне ставлення до студентів і авторитарність у способах організації діяльності.

5. Застерігаємо молодого викладача і від обрання такого стилю спілкування, який поєднує в собі позитивне ставлення до молоді з лібералізмом. Цей стиль називають *заграванням*. У педагога є прагнення здобути авторитет, він не байдужий до того, чи подобається студентам, але при цьому не прагне відшукати доцільних способів організації взаємодії, може вдатися до прийомів завоювання дешевого авторитету

4. Конфлікт у педагогічній взаємодії

Ми розглянули теоретичні засади, що дали змогу зрозуміти сутність, структуру і технологію побудови професійного педагогічного спілкування. Водночас трапляється, що стосунки між викладачем і студентом ускладнюються. Ми прагнули показати, як запобігти помилкам, забезпечити позитивний розвиток взаємин «викладач - студент». А якщо конфліктна ситуація вже виникла, то яку лінію поведінки слід обрати, щоб не загострювати стосунків?

Конфлікт виникає не зразу, зародження його ми можемо відчутти в якомусь інциденті, непорозумінні. Ще немає відкритого протистояння, відчуваються лише невдоволення, нестриманість студентів. Але на це слід

реагувати, бо студенти вже усвідомили цю ситуацію як конфлікт, що заважає їм задовольняти власні потреби. Якщо викладач не помітить вчасно зміну у ставленні студента, ситуація може набути деструктивного характеру. Що насамперед слід робити? Усвідомивши, що порушено баланс в інтересах педагога та студентів, проаналізувати випадок, не доводячи його до загострення, до виникнення конфліктної ситуації, коли відбувається зіткнення думок. Виявляються ініціатори, які висловлюють думку частини невдоволених. Викладач ще в змозі використати обставини для набуття студентами позитивного досвіду. Уважність, здатність побачити «жало конфлікту» (А. Добрович), усвідомлення сутності причин і прагнення усунути суперечності, зблизивши інтереси, — такою має бути тактика викладача.

Тема 5: ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЦЕПТИВНОЇ СТОРОНИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ. УВАГА Й УЯВА ВИКЛАДАЧА

Спілкування педагога починається зі сприймання учнів, батьків, колег, де велику роль відіграють розвинена уява та увага педагога. Мистецтво спілкування називають мистецтвом бути іншою людиною. Педагогові, щоб навчитися спілкуватися, потрібно насамперед бути уважним, тобто помічати те, що для студентів, інших людей цінне й значуще, щоб не плутати те, що є значущим для себе і для іншого, зважати на цінності вихованців, розвивати їх, а не підмінювати власними.

Роль уваги викладача у спілкуванні надзвичайно велика, вона дає викладачеві змогу:

- відібрати значущі для нього об'єкти, не реагувати на все, а діяти вибірково й розсудливо;

- створювати своєрідний ефект «комунікативного дзеркала», яке відображує емоційний клімат заняття чи іншої форми взаємодії. Цей ефект ґрунтується на вмінні викладача зрозуміти стан іншої людини;

- здійснювати регуляцію й контроль за ходом взаємодії на кожному її етапі;

- здійснювати рефлексію, бачити себе очима студентів, усвідомлювати недоліки власної поведінки, що негативно впливають на характер взаємодії;

- увага є інструментом встановлення педагогічного контакту, адже зосередженість на інтересах студентів, вияв уваги до них сприяє розвиткові гарних стосунків.

Професійно-педагогічні особливості уваги викладача-майстра в спілкуванні досліджував М. Страхов, виокремивши найістотніші з них¹:

- звичка бути уважним до всього навчально-виховного процесу і вибирати значущі моменти;

- поєднання уважності із вчасним педагогічним впливом на студентів;

- поєднання уваги до пізнавального й морального аспектів навчально-виховного процесу (піклування про знання студентів, увага педагога, зігріта почуттям до співрозмовника);

- високий рівень розподілу уваги (до змісту й форм роботи, поведінки студентів, власних дій);

- поєднання стійкості й рухливості уваги, здатність до раціонального її перенесення;

- педагогічно виправдана виразність вияву уваги викладача, її мімічної картини, що сприяє поглибленню педагогічного контакту зі студентами.

Увага як компонент сенсорної культури педагога виявляється в умінні розрізняти і правильно інтерпретувати нюанси в макро- та мікроекс-пресії вихованців. **Цьому сприяє розвиток спостережливості педагога — вибіркової спрямованості сприймання, що виявляється в легкості виокремлення педагогічно інформативних деталей у діяльності й поведінці інших осіб.** Спостережливість ґрунтується на увазі, сприйманні, мисленні й пам'яті. Викладач має виробити в себе здатність розуміти, яка внутрішня

сутність прихована за зовнішніми ознаками, тобто, спостерігаючи, аналізувати — єдиний спосіб розвивати в собі педагогічну спостережливість.

Інформативною є і спрямованість погляду. Очі завжди віддзеркалюють стан нервової системи. Якщо у людини погляд спокійний, розслаблений — вона і внутрішньо спокійна. Вчений У. Г. Хей за допомогою приладу для обстеження сітківки зробив відкриття: очі людини миттєво втрачають фокус, тільки-но вона скаже навіть невинну неправду. *Взагалі вважається, якщо в людини бігають очі, то це показник високого ступеня брехливості. Коли людина відводить очі, не дивиться на вас прямо, це ще не означає, що за природою вона брехлива. Може під вашим пильним поглядом їй ніяково, або вона не погоджується з вами, або ще не вирішила, що їй робити. Проте в будь-якому разі ця ознака свідчить про щось не дуже приємне для вас: можете бути певні — людина відчуває внутрішню дисгармонію.*

Викладачеві потрібно й себе бачити так, як бачать його інші, повернутися обличчям до себе і зрозуміти, які сигнали йдуть від нього до студентів. Щоб бачити себе очима інших, варто:

- частіше аналізувати власну діяльність, намагаючись поставити себе на місце студентів;
- відвідувати заняття інших викладачів і порівнювати свою поведінку з їхньою;
- усвідомлювати, як особисті недоліки впливають на роботу, на ставлення учнів

Як розвивати увагу:

Увага, яка є комунікативним дзеркалом викладача, дає змогу орієнтуватися в атмосфері взаємодії, тримати руку на психологічному пульсі аудиторії або співрозмовника. Розвинути професійну увагу можна, якщо: спостерігати за молоддю, звертати увагу на всі деталі їхньої поведінки, настроїв, вираз очей, міміку, пози, намагаючись оперативно і пластично реагувати на їхню поведінку. Потрібно вчитися зіставляти сьогодишню атмосферу з учорашньою, шукати спільний психологічний знаменник взаємодії.

Взагалі людина уважна завжди. Якщо вона неуважна до співрозмовника, то її увага спрямована на себе, свої думки. Тут ідеться насамперед про вміння педагога спрямовувати свою увагу, керувати нею. К. Станіславський запропонував схему, за допомогою якої актор або педагог зможуть керувати своєю увагою.

Він поділив увесь простір уваги на три кола. Велике коло — весь простір, який можна оглянути й сприйняти (у ВНЗ — це академічна група; середнє коло - простір безпосереднього спілкування вчителя (з одним студентом чи з групою); мале коло.

Соціально-перцептивний бік педагогічної взаємодії потребує **розвиненої уяви викладача у спілкуванні** — *вміння ставити себе на місце іншої людини й бачити світ, працю, себе, все, що відбувається, її очима. Роль у взаємодії:*

- Уява дає можливість *передбачити результати* своєї діяльності, а саме: образно уявити ситуацію спілкування, що стає поштовхом до емоційного переживання взаємодії; прогнозувати поведінку партнера (чого чекає від нас, які акцентуації є в його характері); подумки усунути бар'єри, труднощі, що можуть виникнути; передбачити власну поведінку, щоб запобігти недоцільним діям.

- Уява педагога у спілкуванні стає *інструментом зміни позиції* викладача, даючи змогу подивитися на себе з позиції партнера, яким він нас бачить; уявити дії, мотиви поведінки партнера з позиції його інтересів («Якби я був на його місці...»).

- Уява — *засіб розвитку творчості* викладача як здатність передбачити багатоваріантність ситуації, обрати творчі конструктивні рішення, що посилюють вплив на студента.

- Уява в спілкуванні є *засобом розвитку виразності мовлення*, вона забезпечує створення внутрішніх бачень, тих образних картин, які викладачеві треба передати, щоб досягти емоційного впливу.

Складним завданням для вчителя є прогнозування ролей співрозмовника для вибору адекватної реакції на них. Тут можуть прислужитися поради психолога А. Добровича, які ми подаємо у вигляді схеми:

Поряд із розумінням особистості, її неповторності велику роль відіграє повага до неї й визнання її чеснот. Витримка, увага й уява сприятимуть встановленню контакту.

- сприймати учня, колегу, батьків, якщо й не такими, якими вони є тепер, то такими, якими вони можуть стати;

- ставити себе на місце іншої людини, уникати швидких оцінювань особистості, з якою спілкуєшся, не виносити їй покvapливих «вироків»;

- розпізнавати внутрішню мотивацію;

- вчитися виявляти емоційну підтримку в спілкуванні, усвідомлюючи, що мета взаємодії приймається, якщо підтримується образ «Я» співрозмовника («Я роблю це заради тебе»);

- використовувати важелі розвитку уяви — «якби» («Якби я був на місці учня...»), «Якби на моєму місці був...»);

- ретельно обмірковувати варіанти педагогічної дії.

Тема 6: СПОСОБИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ: ПЕРЕКОНУВАННЯ І НАВІЮВАННЯ

Науковці виокремлюють чотири основні способи комунікативного впливу: навіювання, переконування, наслідування, зараження (своїм настроєм). У педагогічній діяльності найважливішими є переконування й навіювання. Вони різні за механізмами впливу на особистість.

Переконування передбачає звернення передусім до свідомості людини, з оперттям на її почуття й досвід з метою формування в неї свідомого ставлення до норм поведінки. Іншими словами — зміни поглядів, зняття перепон для надходження нової інформації. *Навіювання* — це звернення до

неусвідомлюваної сфери психіки. Мета його — формування установок до дії. Це певна підказка, яку людина приймає при зниженій критичності.

Отже, завдання цих способів комунікативного впливу різні — формування поглядів, переконань і створення установок. *Механізми* процесів переконування і навіювання також відмінні.

В основу переконування покладено логіку доведення, що збуджує критичність сприймання, зумовлює свідоме осмислення проблеми. Механізм навіювання — підказка, яка спирається на потреби і спонукає людину до дії. Це стає можливим за умови довіри, яка знижує критичне ставлення до інформації.

Формула переконування: дістав інформацію — зрозумів — маю певне ставлення. Тобто прийняв для себе як значуще — керуватимуся цим у своїй діяльності й поведінці.

Формула навіювання: — прийняв підказку — дію. Підказка, подана в готовому вигляді, приймається, бо спирається на потреби.

Результат переконування — переконання, які можна змінити у подальшому, якщо є достатня аргументація. Результат навіювання — віра.

Отже, психологічні способи впливу на особистість — різні. Відмінні й форми впливу.

Форми переконування: роз'яснення, розповідь, бесіда, лекція, доведення.
Форми навіювання:, команда, наказ, вказівка, розпорядження, настанова, натяк, схвалення, осуд.

Під час організації переконування слід дотримуватися певних вимог, до яких належать:

- цілеспрямованість;
- врахування відповідності віковим особливостям та індивідуальності студента;
- доказовість, логічність;

- гармонія фактів і висновків, уникнення моралізування (завдання викладача дібрати факти для підведення студентів до самостійних висновків);

- опертя на досвід студентів, узгодження поглядів попереднього досвіду з новими.

Переконування є ефективним за таких умов:

- переконаність самого вихователя;

- активна взаємодія у процесі осмислення проблеми;

- відчуття міри під час роз'яснення;

- підкріплення розмови дією, діяльністю вихованців. Застосовуючи навіювання, потрібно дотримуватись таких вимог:

- здійснювати вплив від першої особи, при цьому дивитися співрозмовникові в очі, говорити впевнено;

- оскільки найважливішим інструментом при навіюванні є інтонація, слід наголошувати на ключових словах;

- формули прямого навіювання мають бути лаконічними, категоричними (імперативними), вираженими у стверджувальній формі.

Умови ефективності цього способу комунікативного впливу такі:

- авторитет вихователя;

- сугестивна обстановка, що звужує свідомість (тиша, спокій, зосередженість, пасивність);

- експресія мовлення викладача.

З особливостями техніки навіювання доцільно ознайомитися, скориставшись спеціальною літературою:

У роботі викладача способи переконування й навіювання нерідко підкріплюють один одного. Переконуючи студентів у важливості дотримання гарної поведінки, викладач наводить яскраві факти, які своєю сугестивною виразністю впливають на установки студентів (тут навіювання постає як складовий елемент переконування).

Вплив на людину, шляхом переконування і навіювання водночас — тонка та відповідальна справа. Д. Карнегі наголошував на додержанні певних правил кожною людиною, насамперед педагогом.

Назвімо найважливіші з них:

- переконуючи — уникати суперечок;
- дотримуватися дружнього тону;
- давати співрозмовникові можливість висловлювати власну думку;
- дивитися на речі очима співрозмовника, щоб зрозуміти його;
- спиратися на благородні мотиви співрозмовника;
- яскраво драматизувати ідеї, що пропонуються¹.

Загалом комунікативна взаємодія викладача зі студентом полягає у піклуванні, вияві влади старшої люблячої людини, яка не воює зі студентом, а діє разом із ним, шукаючи шляхів усунення його негараздів, подолання проблем.

СТРАТЕГІЇ ВЗАЄМОДІЇ У СПІЛКУВАННІ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕРАКТИВНОГО КОМПОНЕНТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У конкретній ситуації, особливо коли вона набуває конфліктного характеру, кожний учитель керується **ПЕВНОЮ**, обраною ним, *стратегією*, тобто доміантними тенденціями в його поведінці (до чого він схильний у взаємодії зі студентами, їхніми батьками – обов'язково перемогти, наполягаючи на своєму, чи спільно розібратись у ситуації і разом знайти оптимальний вихід із неї).

Уміння аналізувати ситуацію й вибирати конструктивне рішення — ознака майстерності педагога. Вся його діяльність — нескінченний ланцюг ситуацій. Упродовж навчального дня він вступає в різні стосунки: спонукає до праці, з'ясовує причини невиконання завдань, запізнь, обговорює з колегами виробничі питання, зустрічається з батьками... У центрі всіх педагогічних

ситуацій — інтереси дитини. Спілкуючись із нею, її батьками, колегами, викладач дотримується головної мети — розвитку вихованця, використовуючи при цьому різні стратегії.

У педагогічній діяльності, де головною метою викладача є розвиток студента, вибір таких стратегій, як конкуренція (коли один, тобто викладач, виграє, а інший — студент програє), уникнення, пристосування чи компроміс має відбуватися залежно від ситуації. Головною стратегією, що забезпечить соціальний розвиток особистості студента, має бути стратегія співробітництва, адже саме вона забезпечує результат у взаємодії «виграти/виграти». Навіть якщо не вдається досягти цілковитого задоволення потреб обох сторін, ми (і вчитель, і учень) все ж навчимося вести спільний пошук взаємовигідних рішень, цінувати потреби одне одного. Саме тому стратегію «виграти/виграти» називають *стратегією успіху*.